

ΑΠΗΧΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΑΝΟΥΔΗ ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΘΩΜΑ ΤΡΙΒΙΖΑΝΟΥ*

Ὁ Κρητικὸς λόγιος Θωμᾶς Τριβιζάνος (περ. 1520-1583) εἶναι μιὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα μορφή τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας τῆς Ἀναγεννήσεως, γνωστὸς ἤδη ἀπὸ τὰ μελετήματα τοῦ G. Przychocki¹ καὶ τοῦ P. Canart², καθὼς καὶ ἀπὸ τῆ διδασκτορικῆ μου διατριβῆ³, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη προσπάθεια συστηματικῆς μελέτης ὅλου τοῦ ἔργου καὶ τῆς ζωῆς του.

Ἀπὸ τὸ φιλολογικὸ ἔργο του (πρωτότυπο⁴, μεταφραστικὸ⁵ καὶ ἀντιγραφικὸ⁶) ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ μετάφραση τῆς 16ης «Ἡρωῦ-

---

* Ἀνακοίνωση ποὺ ἔγινε στὸ Ε' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο («Ἅγιος Νικόλαος, 25 Σεπτεμβρίου - 1 Ὀκτωβρίου 1981). Δημοσιεύεται ὅπως διαβάστηκε, μὲ τὴν προσθήκη ὑποσημειώσεων.

1. Ovidius Graecus. Paridis Epistula a Thoma Trivisano in Graecum conversa. Edidit Prolegomenis Epilegomenis instruxit Gustavus Przychocki, «*Archivum Filologiczne Polskiej Akademji Umiejtnoski*», ἀρ. 3, Κρακοβία 1921.

2. P. Canart, L'unique exemplaire connu de l'oeuvre grecque de Thomas Trivisanos, «*Studi offerti a Roberto Ridolfi*», Φλωρεντία 1973, σσ. 173-195. Τοῦ ἴδιου, Les épigrammes de Thomas Trivisanos, «*Θησαυρίσματα*» 8 (1971), σσ. 205-248. Τοῦ ἴδιου, Thomas Trivisanos le Crétois et Thomas Trevisan le Vénitien, «*Πεπραγμένα τοῦ Γ' Διεθοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*», τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1974, σσ. 29-31.

3. Ἡρακλῆς Ἐμμ. Καλλέργη, Ὁ Κρητικὸς λόγιος τοῦ 16ου αἰῶνα Θωμᾶς Τριβιζάνος, Ἀθήνα 1980.

4. Περιλαμβάνει τὰ ἐπιγράμματά του, ποὺ ἐκδόθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Canart (Les épigrammes, ὁ.π., σσ. 213-227) καὶ ἀπὸ τὸν Καλλέργη (ὁ.π., σσ. 249-267) μὲ διορθώσεις καὶ ἐκτενῆ σχόλια.

5. Πρόκειται γιὰ τὶς μεταφράσεις: α) τῆς 16ης «Ἡρωΐδας» τοῦ Ὀβιδίου, καὶ β) κεφαλαίων ἀπὸ τὸ βιβλίον «Disputationes adversus Lutheranos» τοῦ Ἰταλοῦ θεολόγου τοῦ 16ου αἰ. Giannaria Verrato. Ἡ μετάφραση τοῦ Ὀβιδίου ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Przychocki (ὁ.π., σσ. 11-25), μὲ βάση τὸν κώδικα Vaticanus Graecus 1480, καὶ ἀπὸ τὸν Καλλέργη (ὁ.π., σσ. 115-147), μὲ βάση ἔντυπο τοῦ Βατικανοῦ, ποὺ τὸ ἔχει περιγράψει ὁ Canart, L'unique exemplaire, ὁ.π., σσ. 174-177. Ἡ μετάφραση τῶν «Disputationes» σῴζεται στὸν κώδικα Marcianus Graecus II, 186 (colloc. 1180). Κριτικὴ ἔκδοση (editio princeps) τοῦ κειμένου βλ. στοῦ Καλλέργη, ὁ.π., σσ. 209-236.

6. Σῴζεται στὸν Palatinus Graecus 386, αὐτόγραφο τοῦ Τριβιζάνου. Περιγραφή τοῦ κώδικα βλ. στὸν H. Stevenson, *Codices manuscripti Palatini Graeci Bibliothecae*

δας» τοῦ Ὀβιδίου¹. Τὸ κείμενο αὐτό, σπάνιο μνημεῖο τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ Ὀβιδίου² στὸν ἑλληνόφωνο χῶρο τῶν λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως, διακρίνεται ὄχι μόνο γιὰ τὴν πιστὴ ἀπόδοση τῶν νοημάτων τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ποιητικὸ παλμὸ καὶ τὴν ἔντονη μίμηση τοῦ ὕφους τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, κυρίως ὅμως τοῦ Ὀμήρου καὶ ἄλλων ποιητῶν³.

Ἡ μεγάλη ἑλληνομάθεια τοῦ Τριβιζάνου, γιὰ τὴν ὁποία ἐκφράζονται κολακευτικώτατα οἱ μαθητές του Μάξιμος Μαργούνιος καὶ Γαβριήλ Σεβῆρος⁴, ἀποκαλύπτεται σὲ κάθε σημεῖο τῆς μεταφράσεως.

Ἐπειδὴ, ὅπως εἶναι γνωστό, τίς Ἐπιστολές τοῦ Ὀβιδίου εἶχε μεταφράσει πρῶτος ὁ Βυζαντινὸς μοναχὸς Μάξιμος Πλανούδης⁵, εὐλογα γεννιέται τὸ ἐρώτημα στὸ μελετητὴ τοῦ Τριβιζάνου, ἂν ἡ πλανούδεια μετάφραση τῆς 16ης Ἐπιστολῆς ἔχει ἐπηρεάσει τὴ δική του.

Ὁ μεγάλος Πολωνὸς φιλόλογος G. Przychocki, πρῶτος ἐκδότης τῆς μεταφράσεως τοῦ Κρητικοῦ λογίου, μολονότι δὲν ἀπέκλεισε τὸ ἐνδεχόμενον ἂν εἶχε διαβάσει ὁ Τριβιζάνος τὴ μετάφραση τοῦ Πλανούδη, τελικὰ δὲν διέκρινε συγγένεια μεταξὺ τῶν δύο κειμένων. Συγκεκριμένα, γράφει : «Planudeam tamen Ovidianarum Heroidum interpretationem non novisse, aut fortasse dedita opera praetermississe videtur»⁶.

Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Πολωνὸς φιλόλογος ἐλάχιστα ἐπέμεινε στὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τοῦ κειμένου ποὺ ἐξέδωσε. Στὶς 20 περίπου γραμμὲς ποὺ ἀφιέρωσε στὸ θέμα αὐτὸ θεωρεῖ ὡς ἀναμφισβήτητη τὴν ἐπί-

Vaticanae, Ρώμη 1885, σσ. 248-250. Συμπληρωματικὰ στὴν περιγραφή τοῦ Stevenson βλ. τοῦ Καλλέργη, ὁ.π., σσ. 313-321.

1. Βλ. σημ. 5.

2. Συγκεντρωμένη τὴ βιβλιογραφία (τῶν ἐτῶν 1935 - 1969) γιὰ τὸ τεράστιο θέμα τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ Ὀβιδίου βλ. στὸ ἔργο τοῦ W. Stroh, *Ovid im Urteil der Nachwelt. Eine Testimoniensammlung*, Darmstadt 1969. Γιὰ τὴν πληρότητα τῆς βιβλιογραφικῆς αὐτῆς συμβολῆς βλ. K. Smolak, *Der verbannte Dichter, «Wiener Studien»* 14 (1980), σ. 159.

3. Ὁ Przychocki (ὁ.π., σ. 40) παρατηρεῖ: «Totum carmen epico colore infecit, inficere est conatus et Homericæ vel epicæ dictionis flosculis variavit».

4. Τὶς σχετικὲς μαρτυρίες βλ. τοῦ Καλλέργη, ὁ.π., σσ. 42-43.

5. Ἡ πρώτη ἔκδοση τῆς μεταφράσεως εἶναι τοῦ A. Palmer, *P. Ovidi Nasonis Heroides with the Greek Translation of Planudes*, Ὁξφόρδη 1898 (καὶ σὲ ἀναστ. ἔκδ. Olms-Hildesheim 1967). Πρὶν ἀπὸ τὸν Palmer, ὁ C. Dilthey εἶχε ἐκδώσει τίς Ἐπιστολές XX καὶ XXI (*De Callimachi Cydippa*, Λιψία 1863, σσ. 157-162), ἐνῶ ὁ A. Gudeman (*De Heroidum Ovidii codice Planudeo*, Βερολίνο 1888, σσ. 73-78) τὴν V Ἐπιστολή. Νέα ἔκδοση ὅλων τῶν Ἐπιστολῶν πραγματοποιοῖσε ὁ καθ. Μ. Παπαθωμόπουλος : *Μάξιμον Πλανούδη, Μετάφρασις τῶν Ὀβιδίου Ἐπιστολῶν*, Ἰωάννινα 1976.

6. Ὁ.π., σ. 44.

δραση μόνο τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ἀριστοφάνη καὶ τῶν ποιητῶν τῶν ἐπιγραμμμάτων¹, ἐνῶ οἱ συγγραφεῖς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐπηρεάζεται ὁ Τριβιζάνος εἶναι στὴν πραγματικότητα πολὺ περισσότεροι καὶ ἀνήκουν σὲ ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας². Μόνο μιὰ ἐξαντλητικὴ λεξικολογικὴ ἔρευνα καὶ σύγκριση μὲ τὰ κείμενα μπορεῖ νὰ ἀποκαλύψει τὸ μεγάλο εὖρος τῶν ἀναγνωσμάτων του καὶ τῶν ἐπιδράσεων ποὺ ἔχει δεχθεῖ, ὅπως δὴποτε ἐξαιρετικὰ δυσδιάκριτων, ἐπειδὴ τὸ ὕφος τῆς μεταφράσεως διακρίνεται γιὰ τὴν ἀπόλυτη ὁμοιογένειά του.

Ἄσφαλῶς, ὁ Przyckocki δὲν θὰ εἶχε τὸν ἀπαιτούμενο χρόνο γιὰ τὴν ἐργασία αὐτή, ποὺ ἐξάλλου φαίνεται πῶς δὲν τὸν ἐνδιέφερε ἰδιαίτερα. Περισσότερο ἀσχολήθηκε μὲ τὰ προβλήματα τοῦ λατινικοῦ κειμένου —δικαιολογημένα ἄλλωστε, ἐφόσον ἦταν κυρίως λατινιστῆς— καὶ ἰδίως μὲ τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ ἀντλήσε ὁ μεταφραστής³.

Τὸ ζήτημα λοιπόν, παρὰ τὴν ἀποψη τοῦ Πολωνοῦ φιλόλογου, παραμένει ἀνοιχτό.

Παρακάτω παραθέτω ὀρισμένα σημεῖα στὰ ὁποῖα οἱ ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν δύο κειμένων εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὲς καὶ ὀδηγοῦν, κατὰ τὴν ἀποψή μου, σὲ συμπέρασμα διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ στὸ ὁποῖο εἶχε καταλήξει ὁ Przyckocki. Πρῶτα δίνεται σὲ περίληψη τὸ νόημα τῆς σχετικῆς ἐνότητας τοῦ ποιήματος καὶ ἀκολουθοῦν ὁ στίχος ἢ οἱ στίχοι τοῦ λατινικοῦ κειμένου, καθὼς καὶ τὸ κείμενο τῶν δύο μεταφράσεων μὲ τὶς παρατηρήσεις μου.

1. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς του ὁ Πάρης γράφει, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι μοναδικὸ κίνητρο τοῦ ταξιδιοῦ του στὴ Σπάρτη ἦταν ὁ φλογερὸς ἔρωτάς του πρὸς τὴν Ἑλένη, γεννημένος στὴν ψυχὴ του ἀπὸ τὴ θεὰ Ἀφροδίτη. Ὁ στόλος του δὲν ἔφτασε ἐδῶ σπρωγμένος ἀπὸ τὴν τρικυμία, ἀλλὰ ἐξαρχῆς κατευθυνόταν πρὸς τὴν Ταυναρίδα γῆ.

στ. 30: *Taenaris est classi terra petita meae.*

Πλανούδης: ἀλλ' ἢ Ταυαρὶς γῆ πρὸς τῆς ἡμετέρας ἐζητήθη νεώς.

Τριβιζάνος: Ταίναρον ἀρχῆθεν νηῦς τό δ' ἐμὴ προσέπλει.

Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι μὲ τὸ *classi meae* δηλώνεται ἀπὸ τὸν Ὀβίδιο ὁ στόλος, ἡ ναυτικὴ μοίρα, τῆς ὁποίας ἡ ναυπήγηση περιγράφεται στοὺς στίχους 105-116, καὶ ὅχι τὸ πλοῖο στὸ ὁποῖο ἐπέβαινε ὁ Πάρης. Θεωρῶ λοιπόν πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ Κρητικὸς λόγιος μετέφρασε τὴ φράση αὐτὴ μὲ τὸ *νηῦς ἐμῆ* παρασυρμένος ἀπὸ τὸν ἐνικὸ *νεώς* τοῦ Πλανούδη, ἐκτὸς ἐὰν ἐνσυνείδητα υἱοθέτησε τὴ μετάφρασή του, ἐπειδὴ ἐξυπηρετοῦσε τὶς ἀνάγκες τοῦ μέτρου.

1. Ὁ.π., σσ. 43-44.

2. Βλ. σχετικὰ Καλλέργη, ὁ.π., σσ. 101-102.

3. Ὁ Przyckocki ἐξετάζει τὸ πρόβλημα αὐτὸ στὸ κεφάλαιο «De textu latino», ποὺ καλύπτει τὸ ἕνα τέταρτο τῆς μελέτης του (σσ. 25-36).

Ὅπως δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι στὸ στίχο 115, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ὑπάρχει μετάφραση τοῦ Πλανούδη¹, ὁ Τριβιζάνος χρησιμοποίησε τὸν πληθυντικὸ τοῦ «ναῦς» σὲ ἀπόδοση τοῦ οὐσιαστικοῦ *classis*: *Imposita est factae postquam manus ultima classi* — *Αὐτὰρ ἐπεὶ νήεσσιν ἐπαρτέα πάντα τέτυκτο*.

2. Ὁ Πάρης, θέλοντας νὰ προλάβει τὴν ἐνδεχόμενη ἄρνηση τῆς Ἑλένης στὶς προτάσεις του, τῆς λέει (στ. 289 κ.έ.) ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀποφύγει τοὺς πειρασμοὺς τοῦ ἔρωτα, ἐπειδὴ ἡ ὁμορφιά της δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴ σωφροσύνη. Δυὸ λύσεις ὑπάρχουν: ἢ πρέπει νὰ ἀλλάξει τὴ μορφή της ἢ νὰ μὴν εἶναι σκληρή.

στ. 291: *Aut faciem mutes aut sis non dura necesse est*.

Τριβιζάνος: *Ἡ γὰρ τὸν μεταβάλλειν, ἢ τόδε τ' ἀτέρμονον χορή*².

Τὸ νόημα τῆς μεταφράσεως εἶναι³: «Ἡ πρέπει νὰ μεταβάλλεις τὴ μορφή σου ἢ πρέπει νὰ ἔχεις σκληρὴ τὴν ψυχὴ σου». Τὸ δεύτερο δηλ. ἡμιστίχο δηλώνει τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο ἀπ' ὅ,τι τὸ πρωτότυπο. Πιθανότατα, ἡ μετάφραση στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν Πλανούδη, ποὺ ἀποδίδει ἐπίσης λαυθασμένα τὸ β' ἡμιστίχο: *Ἀνάγκη γάρ σε ἢ τὴν ὄψιν μεταβαλεῖν ἢ ἀμείλικτον εἶναι ἀντὶ μὴ ἀμείλικτον εἶναι*. Τὸ ἀναγκαῖο μῦρο «μὴ» προστέθηκε ἀπὸ τὸν πρῶτο ἐκδότη τοῦ Πλανούδη, τὸν Palmer⁴.

1. Οἱ ἀμφισβητούμενοι ὡς πρὸς τὴ γνησιότητά τους στ. 39-144, ποὺ παραδίδονται ἀπὸ ἐλάχιστους κώδικες, φαίνεται πῶς δὲν ὑπῆρχαν στὸ πρωτότυπο ποὺ εἶχε στὰ χεῖρα του ὁ Πλανούδης. Γιὰ τὴν παράδοσή τους καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητάς τους βλ. ἀντίστοιχα: H. Dörrie, *Untersuchungen zur Überlieferungsgeschichte von Ovids Epistulae Heroidum*, (*Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*) 1. *phil.-hist. Klasse*, Teil 2, Nr. 7, 1960, σσ. 371-72, καὶ Uta Fischer, *Beobachtungen zur Darstellungskunst Ovids in den Heroides unter besonderer Berücksichtigung der Briefpaare her. 16 und 17 (Paris und Helena) und her. 20 und 21 (Acontius und Cydippe)*, Augsburg 1969, σσ. 132-152.

2. Ἡ δεικτικὴ ἀντωνυμία τὸν προϋποθέτει τὸ οὐσιαστικὸ *χοῦρα*, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν ἀμέσως προηγούμενο στίχο τῆς μεταφράσεως: *ὑστερέειν οἶει χοῦρα τὸν ἀμπλακίης*; Τὸ οὐδέτερο τῆς ἀντωνυμίας καὶ τοῦ ἐπιθέτου στὸ δεύτερο ἡμιστίχο δικαιολογεῖται, μόνο ἂν δεχθούμε ὅτι ὁ μεταφραστὴς εἶχε στὸ νοῦ του τὸ ὁμηρικὸ «*κῆρ ἀτέρμονον*» (ψ167). Ἡ ὑπαρξὴ ἐξάλλου τοῦ τε στὸ δεύτερο ἡμιστίχο δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ διάζευξη γίνεται μεταξὺ τῆς ὄψεως καὶ τῆς ψυχῆς, ὅποτε ἡ μετάφραση θὰ ἀπέδιδε τὸ νόημα τοῦ ὀβιδιανοῦ στίχου: «Ἡ τὴν ὄψη σου πρέπει ν' ἀλλάξεις ἢ τὴ σκληρὴ ψυχὴ σου». Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν στὸ δεύτερο ἡμιστίχο πρέπει νὰ ἐνοήσουμε τὸ ἀπαρέμφοτο «ἔχειν». Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ἡ κατὰ λέξιν ἀπόδοση τοῦ στίχου εἶναι, νομίζω, ἡ ἐξῆς: «Ἡ αὐτὴν (δηλ. τὴν ὄψη σου) πρέπει νὰ μεταβάλλεις ἢ καὶ αὐτὴν (δηλ. τὴν ψυχὴ σου) πρέπει νὰ ἔχεις σκληρὴ».

3. Γιὰ τὴν κατὰ λέξιν ἀπόδοση τοῦ στίχου βλ. τὴν προηγούμενη σημείωση.

4. Βλ. τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα στὴν ἐκδ. Palmer, σ. 241, καὶ Παπαθωμοπούλου, σ. 85. Στὶς ἐκδόσεις αὐτὲς ὁ στ. 291 τῆς μεταφράσεως Τριβιζάνου ἀντιστοιχεῖ στὸ στ. 289. Ἡ διαφορὰ ὀφείλεται στὸ ὅτι ὁ Πλανούδης δὲν ἔχει μεταφράσει τοὺς στ. 267-68 (κατὰ τὸ λατ.

3. Κλιμακώνοντας τῆ θρασύτητα τῆς ἐπιχειρηματολογίας του, ὁ Πάρης λέει στὴ συνέχεια ὅτι οἱ παράνομοι ἔρωτες εἶναι ἀρεστοὶ στὴν Ἀφροδίτη καὶ στὸν Δία, ἀφοῦ ἕνας τέτοιος ἔρωτας ἔκαμε πατέρα τῆς Ἑλένης τὸν Δία. Καὶ ἐφόσον ἡ Ἑλένη εἶναι καρπὸς τοῦ ἔρωτα τοῦ Δία καὶ τῆς Λήδας, ἀπὸ κληρονομικότητα ἔχει μέσα στὴν ψυχὴ της τὴ ροπή πρὸς τὶς ἐρωτικὲς ἀτασθαλίαις, ἐπομένως εἶναι δύσκολο νὰ μεταβάλλει τὴ φύση της καὶ νὰ γί ν ε ι ἐγκρατής.

στ. 295-296: *Vix fieri, si sint vires in semine amorum,|et Jovis et Ledaе filia casta potes.*

Πλανούδης: *Μόλις δὲ σὺ σ ω φ ρ ο ν ο ὕ σ α δυνήσῃ, εἴπερ δύναμις ἐρώτων ἔστιν ἐν τῷ σπέρματι, καὶ Διὸς καὶ Λήδας θυγάτηρ εἶναι.*

Τριβιζάνος: *Ἐὐπετές οὐ γάρ, σπέρματος εἰ κρατέουσιν ἔρωτες,| Ζηρὸς καὶ Λήδης παῖδά σε σ ὄ φ ρ ο ν ᾽ ἔ μ ε ν.*

Δὲν εἶναι, πιστεύω, συμπτωματικὸ ὅτι τὸ *casta* ἀποδίδεται καὶ στὰ δύο κείμενα μὲ τὸ *σώφρων* καὶ ὅτι τὸ νόημα εἶναι πῶς ἀνώδυνο γιὰ τὴν Ἑλένη, ἐφόσον τὸ *fieri* μεταφράζεται μὲ τὸ ἀπαρέμφατο τοῦ εἰμί (*εἶναι - ἔμειν*).

4. Στους στίχους 301 κ.έ. ὁ Πάρης ἀναφέρεται στὴ στάση τοῦ Μενελάου, ποὺ ἔφυγε στὴν Κρήτη ἀφήνοντάς τον μόνον μὲ τὴν Ἑλένη, καὶ παρατηρεῖ εἰρωνικὰ ὅτι ὄχι μὲ λόγια ἀλλὰ μὲ πράξεις τὴ σπρώχνει ὁ ἴδιος στὴν ἀγκαλιά του.

στ. 301: *Sed tibi hoc suadet rebus, non voce, maritus.*

Πλανούδης: *Καὶ μὴν ὁ ἀνὴρ σοὶ ταῦτα συμβουλεύει π ρ ὶ ἄ γ μ α σ ι ν, ἀλλ' οὐ ῥ ῆ μ α σ ι ν.*

Τριβιζάνος: *Ἀλλὰ σ' ἀνὴρ τόδε π ρ ὶ ἄ γ μ α σ ι ν οὐδὲ λ ὄ γ ο ι ς κατὰ πείθει.*

Παρὰ τὶς ἄλλες λεκτικὲς διαφορὲς, εἶναι χαρακτηριστικὴ ἢ κοινὴ χρῆση τοῦ *πράγμασι* καὶ ἢ ἀπόδοση τοῦ *voce* μὲ πληθυντικὸ ταυτόσημων ὀνομάτων (*ῥήμασι-λόγοις*). Ἴσως δὲν εἶναι συμπτωματικὸ καὶ τὸ κοινὸ *ἀνὴρ* (= *maritus*).

5. Ἡ Ἑλένη ἦταν φυσικὸ νὰ φοβᾶται τὶς γενικότερες συνέπειαις τῆς ἀπαγωγῆς της. Γι' αὐτὸ ὁ Πάρης στους τελευταίους στίχους τῆς Ἐπιστολῆς (345 κ.έ.) προσπαθεῖ νὰ τὴν καθησυχάσει ἀναφέροντας, μεταξὺ ἄλλων, προηγούμενες πράξεις ἀπαγωγῆς, ποὺ δὲν τὶς ἀκολούθησαν πολεμικὲς συγκρούσεις. Οἱ Θράκες π.χ. ἄρπαξαν τὴν Ἐρεχθίδα, ὅμως ἡ χώρα τους δὲν δοκίμασε τὶς συνέπειαις τοῦ πολέμου.

στ. 348: *tuta tamen bello Bistonis ora fuit.*

Πλανούδης: *καὶ ἄ φ ο β ο ς πολέμου ἢ Βιστονίς γῆ διαγέγονε.*

Τριβιζάνος: *Βιστονίς ἦν δ' ἔμπης ἄ τ ρ ο μ ο ς ἐκ πολέμου.*

κείμενο τοῦ Vat. Gr. 1480), ποὺ ἀσφαλῶς δὲν θὰ ὑπῆρχαν στὸ (χαμένο σήμερα) λατινικὸ χειρόγραφο ποὺ εἶχε ὑπόψη του: *sic et tu Phrygiās venies regina per urbes, |venit ut in Phrygiōs Hippodamīa sinus.*

Ἡ ἀκριβέστερη ἀπόδοση τοῦ *tuta* θὰ ἦταν, νομίζω, τὸ *ἀσφαλής*. Τὸ ὅτι ὁ Τριβιζάνος μεταφράζει μὲ τὸ *ἀτρομος*, συνώνυμο τοῦ πλανούδειου *ἄφοβος*, δείχνει ὅτι ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Βυζαντινοῦ λογίου. Ἡ ὑποψία αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ ὅτι στὸν ἀμέσως προηγούμενο στίχο τὸ λατινικὸ *Erechtida*, ἀκριβῶς ἀντίστοιχο τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐρεχθίδα, ἀποδόθηκε καὶ ἀπὸ τὸν Πλανούδη καὶ ἀπὸ τὸν Τριβιζάνο μὲ τὸ ἀδόκιμο Ἐρεχθίδα, δηλ. μὲ «μηχανικὴ» μεταφορὰ στὴν ἑλληνικὴ τοῦ λατινικοῦ τύπου.

6. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη στὶς παραπάνω περιπτώσεις πρόκειται γιὰ ἀπλὴ σύμπτωση, δὲν νομίζω ὅτι αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβαίνει στὴ μετάφραση τῶν στίχων 199-200. Ἐδῶ ὁ Πάρης, στὴ γενικότερη προσπάθειά του νὰ διώξει ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῆς ἀγαπημένης του τὴν περιφρόνηση πού, σὰν Ἑλληνίδα, ἐνωθε γιὰ τοὺς Τρῶες καὶ νὰ τὴν πείσει νὰ γίνῃ γυναίκα του (στ. 190-215), τῆς ὑπενθυμίζει μὲ ὑπερηφάνεια τὴν τρωικὴ καταγωγὴ τοῦ οἴνου-χόου τῶν θεῶν¹.

στ. 199-200: *Phryx erat et nostro genitus de sanguine, qui nunc/cum diis potando nectare miscet aquas*. Ἡ κατὰ λέξιν μετάφραση: «Φρύγας ἦταν καὶ καταγόταν ἀπὸ τὸ δικό μας γένος αὐτὸς πού τώρα, ὄντας ἀνάμεσα στοὺς θεοὺς (*cum diis*), ἀναμιγνύει τὸ νερὸ μὲ τὸ νέκταρ πού πρέπει νὰ πιοῦν».

Τριβιζάνος: *Φρὺξ γὰρ ἐκεῖνος καὶ Τρώιον αἷμα, θεοῖσιν/ ὅς νῦν σὺ μπίων μίγνυσι νέκταρ ὕδει*. Ὁ Przyckoeki πολὺ σωστὰ ἐπισημαίνει², ὅτι τὸ *θεοῖσι συμπίων* εἶναι μεταφραστικὸ σφάλμα. Δὲν πρόσεξε ὅμως ὅτι καὶ ὁ Πλανούδης μεταφράζει τὴν ἐπίμαχη φράση μὲ τὸν ἴδιο τρόπο: *Φρὺξ ἦν καὶ τοῦ ἡμετέρου γεννηθεὶς αἵματος ὅς νῦν τοῖς θεοῖς σὺ μπίων τὸ νέκταρ ὕδατι κίγνησι*. (Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *θεοῖς συμπίων*, κοινὴ εἶναι στὰ δύο κείμενα καὶ ἡ ἀντιστροφὴ τῆς σειρᾶς τῶν ἀντικειμένων τοῦ *miscet*).

Ἄν στὸν Πλανούδη τὸ μεταφραστικὸ αὐτὸ σφάλμα ἐρμηνεύεται ἴσως ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν ἐποχὴ πού μετέφρασε τίς «Ἡρώιδες» ἢ λατινομάθειά του δὲν ἦταν ζηλευτὴ³, στὸν Τριβιζάνο ἐρμηνεύεται, νομίζω, διαφορητικὰ —χωρὶς φυσικὰ νὰ θέλω νὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἤξερε καλύτερα λατινικὰ ἀπὸ τὸν Πλανούδη: Ἐνσυνείδητα υἰοθέτησε στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴ μετάφραση τοῦ Βυζαντινοῦ λογίου, ἐπειδὴ ἐξυψώνει περισσότερο τὸν Γανυμήδη παρουσιάζοντάς τον ἰσοτίμο μὲ τοὺς θεοὺς καὶ ὄχι ἀπλῶς ὑπηρετὴ τους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δημιουργεῖται ἐπίταση τοῦ νοήματος, πράγμα πού ὁ Τριβιζάνος τὸ ἐπιδίωξε καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς μεταφράσεώς του, ὑπερβαίνοντας τὴν πρόθεση τοῦ Ὁβιδίου⁴.

1. Προφανῶς ἐννοεῖ τὸν Γανυμήδη.

2. Ὁ.π., σ. 39.

3. Βλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ Palmer γιὰ τὰ μεταφραστικὰ σφάλματα τοῦ Πλανούδη στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἐκδόσεώς του, σ. XLII κ.έ.

4. Βλ. στοῦ Καλλέργη τὰ σχόλια στοὺς στ. 24 (σ. 152), 145-6 (σ. 166), 207 (σ. 172), 221 (σ. 174), 250 (σ. 176), 375 καὶ 377 (σ. 188).

Ἡ ἐπίδραση λοιπὸν τοῦ Πλανούδη στὴ μετάφραση τοῦ Τριβιζάνου πρέπει νὰ θεωρηθεῖ, κατὰ τὴν ἀποψή μου, ὄχι ἀπλῶς πιθανὴ ἀλλὰ βέβαιη.

Ἦταν ἐξάλλου φυσικό, προκειμένου νὰ μεταφράσει μιὰ ἀπὸ τὶς «Ἡρωίδες», νὰ θελήσει νὰ συμβουλευτεῖ τὸν πρῶτο μεταφραστὴ τους, πού, ὅπως παρατηρεῖ ὁ W. O. Schmitt, ἦταν ὁ καλύτερος γνώστης τῆς λατινικῆς γραμματείας κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ¹. Ἡ φήμη τοῦ Πλανούδη, ἰδιαίτερα ἐξοικειωμένου μὲ τὸ ἔργο τοῦ Ὀβιδίου², ἦταν μεγάλη στοὺς οὐμανιστικούς κύκλους τῆς Ἱταλίας, καὶ ἡ μετάφρασή του τῶν «Ἡρωίδων» θὰ ἦταν, ὑποθέτω, προσιτὴ στὸν Τριβιζάνο, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ἡ χειρόγραφη παράδοση τοῦ ἔργου ἀποκαλύπτεται βαθμηδὸν πλουσιότερη ἀπ' ὅσο φαινόταν στὴν ἐποχὴ τοῦ Palmer³. Ὅπως γράφει ὁ Przychocki⁴, «Planudis Ovidius Graecus huius aetatis viris doctis nonnullis plane notus erat».

Ἡ πιθανὴ ἀντίρρηση, ὅτι οἱ διαφορὲς μεταξὺ τῶν δύο μεταφράσεων εἶναι πολὺ περισσότερες ἀπὸ ὀρισμένες ἔκτυπες ὁμοιότητες, δὲν μπορεῖ νὰ κλονίσει τὰ συμπεράσματά μας στὸ ἐπίμαχο θέμα. Ὁ Κρητικὸς λόγιος δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ κανένα τόσο ἀποκλειστικά, ὥστε νὰ ὑποδουλώνεται σ' αὐτόν. Ἐχοντας ἐξαιρετικὴ οἰκείωση μὲ εὐρύτατο κύκλο συγγραφέων, δανείζεται ἀπὸ πολλούς, ὄχι μόνον ἀπὸ ἓνα, ὅ,τι ἀνταποκρίνεται περισσότερο στὸ ὕφος του ἢ ὅ,τι ἐξυπηρετεῖ κάθε φορὰ τὸ μέτρο καὶ τὸ νόημα τῶν στίχων του.

Τὸ δεῦτερο σκέλος τῆς ἀνακρινώσεώς μου ἀφορᾷ στὴ σχέση μεταξὺ τῆς Πλανούδειας Ἀνθολογίας⁵ ἐπιγραμμαμάτων καὶ τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Τρι-

1. W.O. Schmitt, Lateinische Literatur in Byzanz. Die Übersetzungen des Maximus Planudes und die moderne Forschung, «*Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*» 17 (1968), σ. 129.

2. Ὡς γνωστό, ὁ Πλανούδης ἔχει μεταφράσει καὶ τὶς «Μεταμορφώσεις», πού παραδόθηκαν, ὅπως καὶ οἱ «Ἡρωίδες», μὲ τὸ ὄνομά του. Ἀνώνυμα μᾶς ἔχει παραδοθεῖ ἀνθολογία, πού περιλαμβάνει τὴν μετάφραση 481 στίχων ἀπὸ τὴν «Ars amatoria», 434 στίχων ἀπὸ τοὺς «Amores» καὶ 182 στίχων ἀπὸ τὰ «Remedia amoris». Ἄν ἡ μετάφραση αὐτὴ δὲν ἀνήκει στὸν ἴδιο τὸν Πλανούδη, ὅπως δὲποτε εἶναι δύσκολο νὰ ἀμφισβητηθεῖ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν σχολή του. Πρβλ. J. Irmscher, Ovid in Byzanz, «*Byzantinoslavica*» 35 (1974), σ. 32.

3. Ἡ ἔκδοση τοῦ Palmer εἶχε στηριχθεῖ σὲ τρεῖς κώδικες τοῦ 15ου αἰώνα. Πρόσφατα, ὁ καθηγ. Παπαθωμόπουλος ἐπισήμανε ἄλλους τρεῖς, πού εἶναι ὅλοι τοῦ 14ου αἰώνα: Vaticanus Reginensis Graecus 133 (=R), Vaticanus Barberinianus Graecus 121(=B) καὶ Scorialensis Graecus 283 (=Y. III. 13). Βλ. σχετικὰ Palmer, ὁ.π., σ. 159, καὶ Παπαθωμόπουλο, ὁ.π., σ. VIII.

4. Ὁ.π., σ. 44.

5. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἀνθολογίας αὐτῆς βλ. ὅσα γράφει ὁ H. Beckby στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἐκδόσεως: *Anthologia Graeca*, τόμ. I, Μόναχο (ἐκδ. 2η χ.χ.), σσ. 77-82. Πρβλ. A. Lesky, *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Ἀγαπ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 1010-1011.

βιζάνου. Ὁ Przychocki εἶχε διαπιστώσει τὴν οἰκείωση τοῦ Κρητικοῦ λογιῶ με τοὺς ποιητὲς τῶν ἐπιγραμμάτων¹ καὶ ἰδιαίτερα μετὸν Παῦλο Σιλεντιάριο², ἀγνοοῦσε ὅμως ὅτι πηγὴ του ἦταν ἡ Ἀνθολογία Πλανούδη καὶ ὄχι ἄλλες μικρότερες συλλογές³, ἐπειδὴ δὲν κατόρθωσε νὰ βρεῖ καὶ νὰ μελετήσῃ τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Τριβιζάνου, ἀν καὶ ἐρεύνησε σὲ πολλὰς βιβλιοθηκῆς τῆς Πολωνίας καὶ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης⁴.

Ὁ ἴδιος ὁ Τριβιζάνος ἔχει σημειώσει στὸν τίτλο τοῦ 29ου ἐπιγράμματος τῆς συλλογῆς του: *ἡ Ἀναθηματικὸν εἰς τρεῖς ἀδελφούς κνηηρούς· τὰ ὅμοια ἐν τῷ ἔκτῳ τμήματι τῶν ἐπιγραμμάτων, ἐν κεφαλαίῳ πέμπτῳ καὶ δεκάτῳ τοῦ αὐτοῦ τμήματος*. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν Ἀνθολογία Πλανούδη. Τὸ ἕκτο βιβλίον τῆς (τμήμα) περιέχει πράγματι τὰ ἀναθηματικὰ ἐπιγράμματα⁵, ἐνῶ τὸ 15ο κεφάλαιο⁶, ποὺ ἔχει τίτλο *ἀπὸ κνηηρῶν*», περιλαμβάνει τὰ (28 συνολικὰ) ἐπιγράμματα στὰ ὁποῖα παραπέμπει ὁ στιχουργός.

Ἀλλὰ καὶ ἀν ἀκόμη δὲν εἶχαμε τὴ δῆλωση αὐτῆ τοῦ Τριβιζάνου, θὰ μᾶς ἀρκοῦσε ἡ διαπίστωση ὅτι στοὺς στίχους του εἶναι συχνὰ τὰ δάνεια ἀπὸ τὸ 16ο βιβλίον τῆς σημερινῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας, τοῦ ὁποῖου τὰ ἐπιγράμματα μόνο ἀπὸ τὴν Ἀνθολογία Πλανούδη ἔχουν παραδοθεῖ καὶ γι' αὐτὸ εἶναι γνωστὸ καὶ ὡς «Appendix Planudea»⁷.

Ἡ ἔκταση τῶν ἐπιδράσεων τῆς Ἀνθολογίας αὐτῆς στὸν Τριβιζάνο, ποὺ τὴν ἀξιοποιεῖ μετὸν τρόπους ποικίλους⁸, δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν

1. Ὁ.π., σ. 44.

2. Ὁ Πολωνὸς φιλόλογος ἀναφέρει ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τὴ φράση *ἀργέτι κούρη* τοῦ στ. 273 τῆς μεταφράσεως τοῦ Τριβιζάνου, ποὺ προέρχεται πράγματι ἀπὸ τὸ στίχο *ἄμοσα μμνάξεν σέο τηλόθεν, ἀργέτι κούρη* τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου (*Anthologia Graeca*, τόμ. I, σ. 396 (V, 254, (253), 1)).

3. Βλ. γι' αὐτὰς Beckby, *δ.π.*, τόμ. I, σσ. 82-84.

4. Ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ Przychocki (*δ.π.*, σ. 9), ἀπὸ πληροφορίες παλαιῶν βιβλιογράφων γνώριζε ὅτι τὸ 1553 εἶχε ἐκδοθεῖ στὴν Πάδοβα ἐντυπο, ποὺ περιεῖχε τὴ μετάφραση τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ὁβιδίου καὶ ἑλληνικὰ ἐπιγράμματα. Καὶ ἐνῶ μάταια τὸ ἀναζήτησε σὲ διάφορες βιβλιοθηκῆς, ἐντελῶς τυχαῖα ἀνακάλυψε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ τὸ χειρόγραφο τοῦ Τριβιζάνου (Vat. Gr. 1480), ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξέδωσε τὴ μετάφραση τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Πάρι.

5. Beckby, *δ.π.*, σ. 78.

6. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, κάθε βιβλίον τῆς Ἀνθολογίας Πλανούδη (ἐκτὸς ἀπὸ τὰ V καὶ VII) ὑποδιαιρεῖται σὲ «κεφάλαια», δηλ. μικρότερες ομάδες, μετὰτάξῃ ἀλφαβητικῆ: π.χ. εἰς ἀγαθοὺς ἄνδρας, εἰς ἀγωνιστάς... εἰς βρέφη, εἰς γέροντας κλπ. Ὁ ἴδιος ὁ Πλανούδης εἶχε σημειώσει στὸ φ. 2r (ἀνω ζῶα) τοῦ Marc. Gr. 481: *ιστέον, ὡς ἐν τοῖς ἔχουσιν κεφάλαια τμήμασι κατ' ἀλφάβητον ταῦτα ἐκτίθενται ἡμῶν πρὸς τοῦτο φιλοπονησάντων· χύδην γὰρ ἦσαν· καὶ βῆδια ἐντεῦθεν τῷ ζητοῦντι ἡ εὐρεσις*. Πρβλ. Beckby, *δ.π.*, σσ. 78-79. Ὅπως διαπίστωσα ὁ ἴδιος, τὸ VI βιβλίον περιλαμβάνει 27 τέτοιες ομάδες.

7. Beckby, *δ.π.*, τόμ. IV, σ. 304.

8. Ἀναφέρω συνοπτικὰ τοὺς τρόπους αὐτούς: α) Ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν Ἀνθολογία λέ-

εἶχε ἀπλῶς διαβάσει τὰ ἔξοχα κείμενά της, ἀλλὰ τὰ εἶχε πλήρως ἀφομοιώσει καὶ σχεδὸν ἀποστηθίσει. Ἀκόμη καὶ στὴν ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ στὸ λόγιό Μαριανὸ Savelli¹ (τὸ μοναδικὸ κείμενό του στὸ ὁποῖο ἐκφράζονται προσωπικὲς ἀπόψεις καὶ πεποιθήσεις) τὸ γνωστότατο *Κρήτη μοι, Κρήτη, κυδιάνειρα πατρίς*, ἔκφραση βαθύτατης ἀγάπης πρὸς τὴ γενέτειρά του², ἔχει ὡς πρότυπό του ἓνα στίχο ἐπιγράμματος ποῦ περιέχεται στὸ πρῶτο βιβλίον τῆς Πλανούδειας Ἀνθολογίας: *Σπάρτα μοι Σπάρτα κυδιάνειρα πατρίς*³.

Πηγὴ τοῦ Τριβιζάνου δὲν εἶναι ὁ κώδικας Marcianus Graecus 481 (αὐτόγραφο τοῦ Πλανούδη) ἢ κάποιο ἀπὸ τὰ ἀπόγραφα τῆς Ἀνθολογίας⁴, ἀλλὰ ἔντυπη ἔκδοσις. Ἡ παραπομπὴ τοῦ 29ου ἐπιγράμματος («τὰ ὅμοια ἐν τῷ ἔκτω τμήματι τῶν ἐπιγραμμάτων κλπ.») ὑποδηλώνει, νομίζω, ὄχι χειρόγραφο ἀλλὰ ἔντυπο, ποῦ εἶχε κυκλοφορήσει καὶ ἦταν γνωστότατο, ὥστε ὁ στιχουργὸς δὲν θεωρεῖ ἀναγκαῖο νὰ τὸ κατονομάσει.

Ἐπάρχει ὅμως καὶ ἓνα ἄλλο ἐσωτερικὸ στοιχεῖο, ποῦ ἀναντίλεκτα συνηγορεῖ στὴν ἀποψή μας. Στὸ 42ο ἐπίγραμμα τῆς συλλογῆς του, μὲ τίτλο «ὡς ἀπὸ λαγωῦ», ὁ Κρητικὸς στιχουργὸς μιμεῖται τὸ ἀκόλουθο ἐπίγραμμα τοῦ 1ου βιβλίου τῆς Ἀνθολογίας Πλανούδη, ποῦ σήμερα ἀποτελεῖ τὸ 9ο κατὰ σειρὰ τοῦ 16ου βιβλίου τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας: Ὡ γαστήρ κνάνυια, δι' ἣν κόλακες παράσιτοι/ζωμοῦ παλωῦσι θεσμὸν ἐλευθερίας. Ὁ Τριβιζάνος γράφει: Ὡ γαστήρ κ ν ν ὀ μ ν ι α, δι' ἣν με λαγῶν ὀρῶσιν,|οὔτος ὁ τῆς γαστρὸς νῆις ἐὼν λαγῶς.

Ξεις μεμονωμένες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μάλιστα ὀρισμένες δὲν ὑπάρχουν σὲ ἄλλα κείμενα. β) Ἐπαναλαμβάνει αὐτολεξεῖ στίχους ἢ τμήματα στίχων της. γ) Σχηματίζει στίχους ἢ φράσεις σύμφωνα μὲ πρότυπά της. δ) Μιμεῖται τὸ ὕφος ἢ χρησιμοποιεῖ μοτίβα ἢ ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀρχὴ ἐπιγραμμάτων της.

1. Βλ. τὸ κείμενο στοῦ Canart (*Les épigrammes*, ὁ.π., σσ. 228-29) καὶ στοῦ Καλλέργη, ὁ.π., σσ. 115-17.

2. Ὅλη γενικὰ ἡ ἐπιστολὴ στὸν Savelli εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τῆς ἐλληνικῆς συνειδήσεως τοῦ Τριβιζάνου καὶ τῆς ἀγάπης του γιὰ τὴν Κρήτη. Ἐνῶ ἡ ἀπώτερη καταγωγὴ του εἶναι βενετικὴ, ὁ ἴδιος πιστεύει ὅτι εἶναι ἀπόγονος τῶν Κρητῶν τῆς μινωικῆς ἐποχῆς, γράφοντας χαρακτηριστικὰ: *Εἰ καὶ τό γε νῦν ἔχον καὐτὸς διατρίβων περὶ Ἰταλίαν τυγχάνω, οἱ τὰγαθὰ τῆς Ἑλλάδος μετώμισται, ἀλλ' οὐδ' οὐ προδίδωμι τὸ Μινῶιον γένος. Δικαιολογημένα λαιπὸν ἔχει θεωρηθεῖ σὰν ἀέξοχο παράδειγμα ἐλληνοκεντρικῆς κρητολατρίας» (N.M. Παναγιωτάκη, Ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», *ἈΠεπραγμένα τοῦ Δ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. Β', Ἀθήνα 1981, σ. 338).*

3. Βλ. *Anthologia Graeca*, τόμ. IV, σ. 306 (XVI, 1, 1).

4. Τὰ σπουδαιότερα ἀπόγραφα τῆς Ἀνθολογίας Πλανούδη εἶναι οἱ ἐξῆς κώδικες: α) Laurentianus 31, 28 (15ου αἰ.), β) Ambrosianus A 161 Suppl. (15ου αἰ.), γ) Ambrosianus F 30 Suppl. (15ου αἰ.) καὶ δ) Vaticanus 1372 (16ου αἰ.). Πρβλ. Beckby, ὁ.π., τόμ. I, σ. 86.

Σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Beckby¹, τὸ *κυνόμνια*, ποὺ υἰοθετεῖται ἐδῶ, εἶναι διόρθωση τοῦ τύπου *κυνάμνια* (ποὺ παραδίδει ὁ Marcianus Graecus 481) ἀπὸ τὸν πρῶτο ἐκδότη τῆς Ἀνθολογίας Ἰανὸ Λάσκαρη. Ἐφόσον εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ λόγιός μας μιμεῖται τὰ ἐπιγράμματα τῆς Ἀνθολογίας Πλανούδη, ὀδηγοῦμαστε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ *κυνόμνια* τὸ ἀντλήσε ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Ἰανοῦ Λάσκαρη τοῦ ἔτους 1494 ἢ, τὸ πιθανότερο, ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Ἄλδου τῶν ἐτῶν 1503, 1521 καὶ 1551, ποὺ γενικὰ συμφωνοῦν μὲ τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ ἔτους 1494². Δὲν ὑπάρχει ἐπομένως λόγος νὰ ἀμφιβάλλουμε ὅτι τὴν ἴδια πηγὴ χρησιμοποίησε καὶ γιὰ τὰ ἄλλα ἐπιγράμματα τῆς συλλογῆς του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ Ὀβιδίου, ὅπου ἐπίσης διαπιστώνονται ἐπιδράσεις τῆς Πλανούδειας Ἀνθολογίας.

Θὰ ἤθελα νὰ κλείσω τὴν ἀνακοίνωσή μου μὲ ὀρισμένες γενικότερες ἀλλὰ ὄχι ἄσχετες πρὸς τὸ θέμα τῆς σκέψης. Ὁ Θωμᾶς Τριβιζάνος ἀνήκει στὶς προδρομικὲς μορφές τοῦ 16ου αἰῶνα, περιόδου ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσας γιὰ τὰ κρητικὰ γράμματα. Ἐπομένως, ἡ διακρίβωση τῶν πηγῶν τοῦ ἔργου του συμβάλλει εὐρύτερα στὸ σχηματισμὸ μιᾶς πληρέστερης εἰκόνας τῶν πνευματικῶν ἐκείνων παραγόντων ποὺ ὑπῆρξαν καθοριστικοὶ τῆς πορείας τῆς Κρητικῆς Ἀναγεννήσεως. Τὸ γεγονός ὅτι εἶχε ἐξοικειωθεῖ ὄχι μόνον μὲ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς (φαινόμενο ἄλλωστε ἀπόλυτα ἀναγεννησιακό), ἀλλὰ καὶ μὲ ἀξιόλογους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Μάξιμος Πλανούδης, πιστοποιεῖ, ἀκόμη μιὰ φορά, ὅτι τὸ Βυζάντιο δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ ἐλκύει τοὺς λόγιους τῆς Βενετοκρατούμενης Κρήτης.

Εἶναι γνωστότατο, ἀλλὰ πρέπει σὲ κάθε εὐκαιρία νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνουμε, ὅτι ἡ ἀνθιση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας τῆς ἀκμῆς καὶ γενικότερα ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῆς Κρήτης, ἰδιαίτερα κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες τῆς Βενετοκρατίας, στηρίχθηκε κυριότατα στὴ βυζαντινὴ πνευματικὴ κληρονομία, ποὺ στὴ συνέχεια βέβαια διασταυρώθηκε μὲ τὴ δυτικὴ σκέψη καὶ γονιμοποιήθηκε δημιουργικὰ σὲ μιὰ νέα σύνθεση καθαρὰ ἐλληνικῆς πνοῆς³.

Θὰ εἶμαι εὐτυχῆς ἂν ἡ ἀνακοίνωσή μου συνέβαλε, ἔστω καὶ ἕμμεσα, στὴν ἐπαναβεβαίωση τῆς ἀλήθειας αὐτῆς.

1. Ὁ.π., τόμ. IV, σ. 310 (κριτ. ὑπόμνημα 9ου ἐπιγράμματος).

2. Beckby, ὁ.π., τόμ. I, σσ. 88-89.

3. Πρβλ. Μ.Ι. Μανούσακα, *Ἡ Κρητικὴ Λογοτεχνία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 53.